

Kiss József táj - és kertépítész:
Post scriptum 2.: Zárdakert és nargilé

Az Építészfórum / 2014.12. Néhány jeles szakrális műemlék környezetének helyreállításáról - Post scriptum I. cikkemben nem térhettem ki sok fontos, a témához tartozó ismertetésre, de a kiegészítéseket szeretném itt megkezdeni.

Az Országos Műemléki Felügyelőség Tervezési Osztályán 1980 körül Sedlmayr Jánosra újra a zsámbéki romtemplom Möller István 1889 - ben megkezdett állagmegóvási munkáinak továbbvitele hárult. Az építészeti munkákon kívül, a szűkebb és tágabb környezetben, már csak az állagmegóvást is biztosító sokrétű feladatkör hárult ránk. Így például a romtemplomhoz vezető lépcsősor és az egész - templom alá is pincézett - déli oldal állékonyságának, vízelvezetési kérdésének nem túl látványos, de lényeges feladata is¹. Lux Kálmán 1934 - ben feltárta az északi oldali falakat is, így a monostor további helyreállítási feladatai is régmúlt idők folytatásaként történtek.² Műemléki jelenlétből adódóan Zsámbék lényeges tereinek, zöldfelületeinek megőrzési, fejlesztési feladataiban is részt vettem és így a sok éves előzmények után került sor a Zárdakert védetté nyilvánításának előkészítésre is.

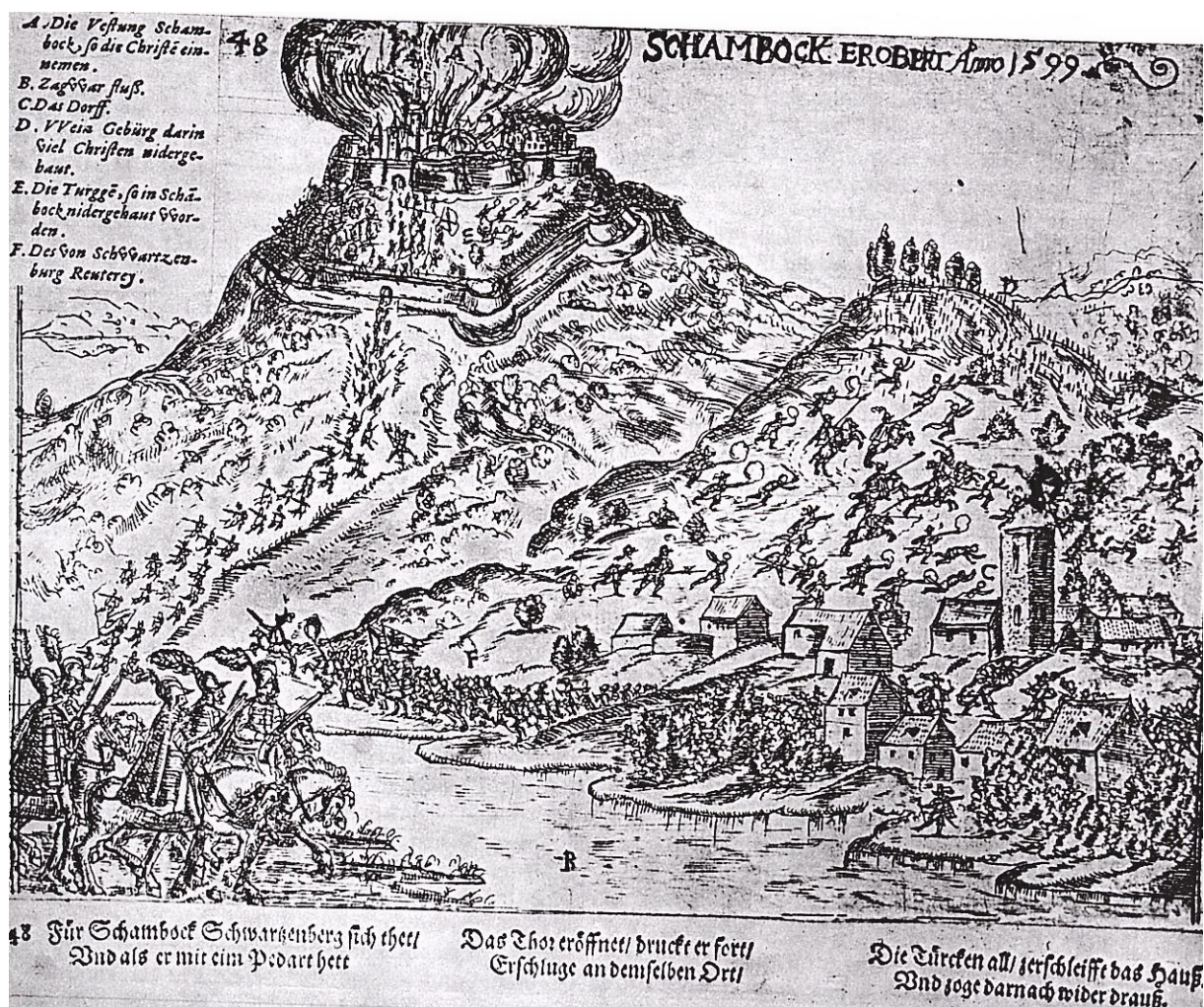

1.) kép Az első sírkövek a megnyitott Régi temetőben ³, fotó: Kiss József

Zsámbék településközpontjában található *Zárdakert* jelentős történeti értékkel bíró, önálló kerttörténeti emlékként is védettségre érdemes ⁴. Ez az értékes zöldfelület korábbi kerttörténeti értékek őrzője, mint ahogyan azt a jelenlegi, romantikus - szentimentális stílust megjelenítő állapotából gondolnánk. Az előzmények a támfalként is működő északi falazat fölötti bővizű forráshoz, és az arra épített Török kúthoz vezetnek.

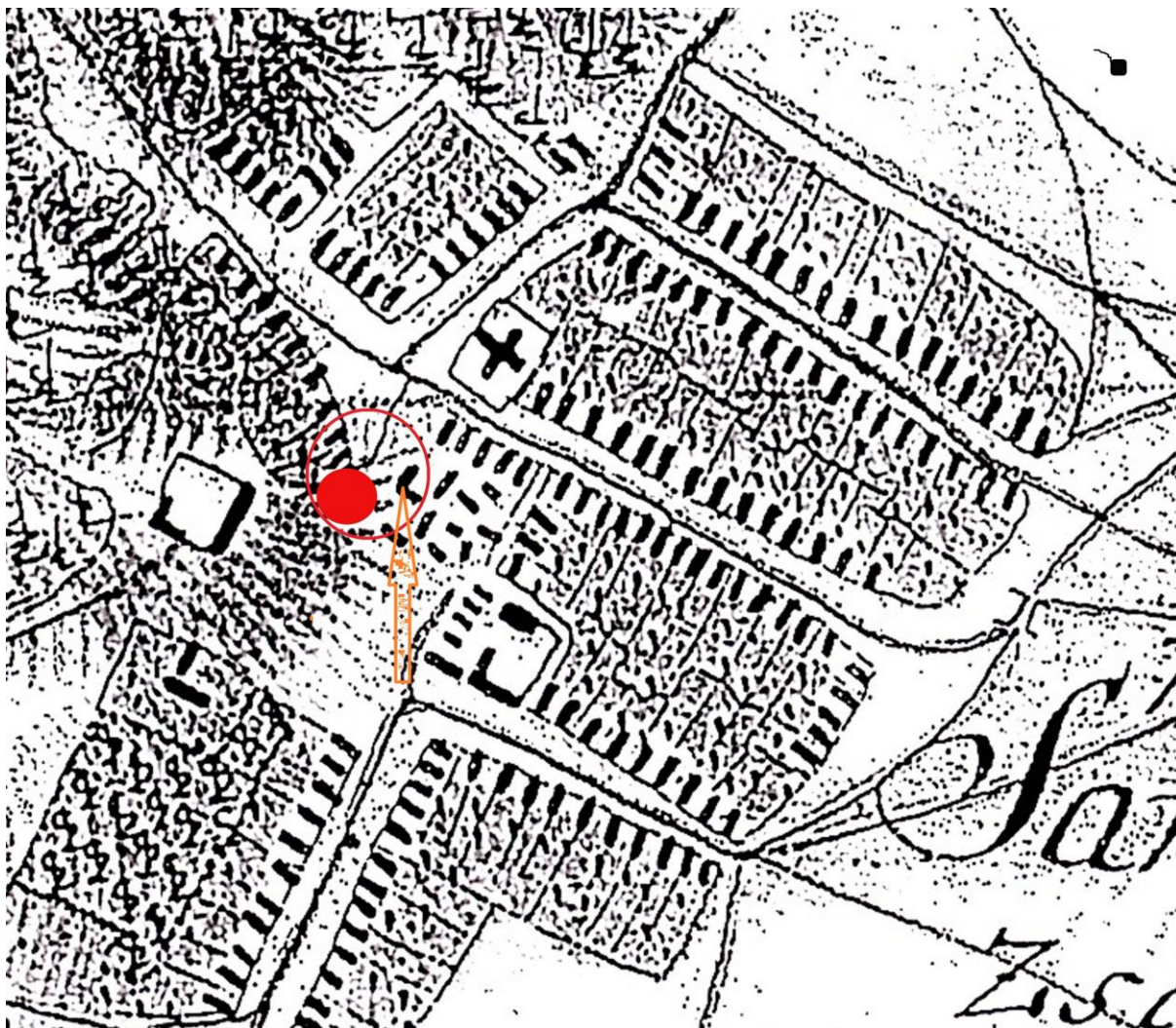
A Török kút XVI. sz.- i török építményként található a nyilvántartásban. A XVI. sz. - ban kiépítésre került az ivó- és fürdőkút együttes, fürdőépület, ami már a feledés homályába vesző múlttá válik. A zsámbéki templomromot 1889 - től restaurálta Möller István. A Török kutat 1892 -ben, 1936 -ban már helyreállították, de autentikus régészeti kutatása várat magára ⁵.

A számba vehető ábrázolások, térképek alapján igen sok értékes információt kaphatunk, ezek nyomon követése értékes információkkal szolgál.

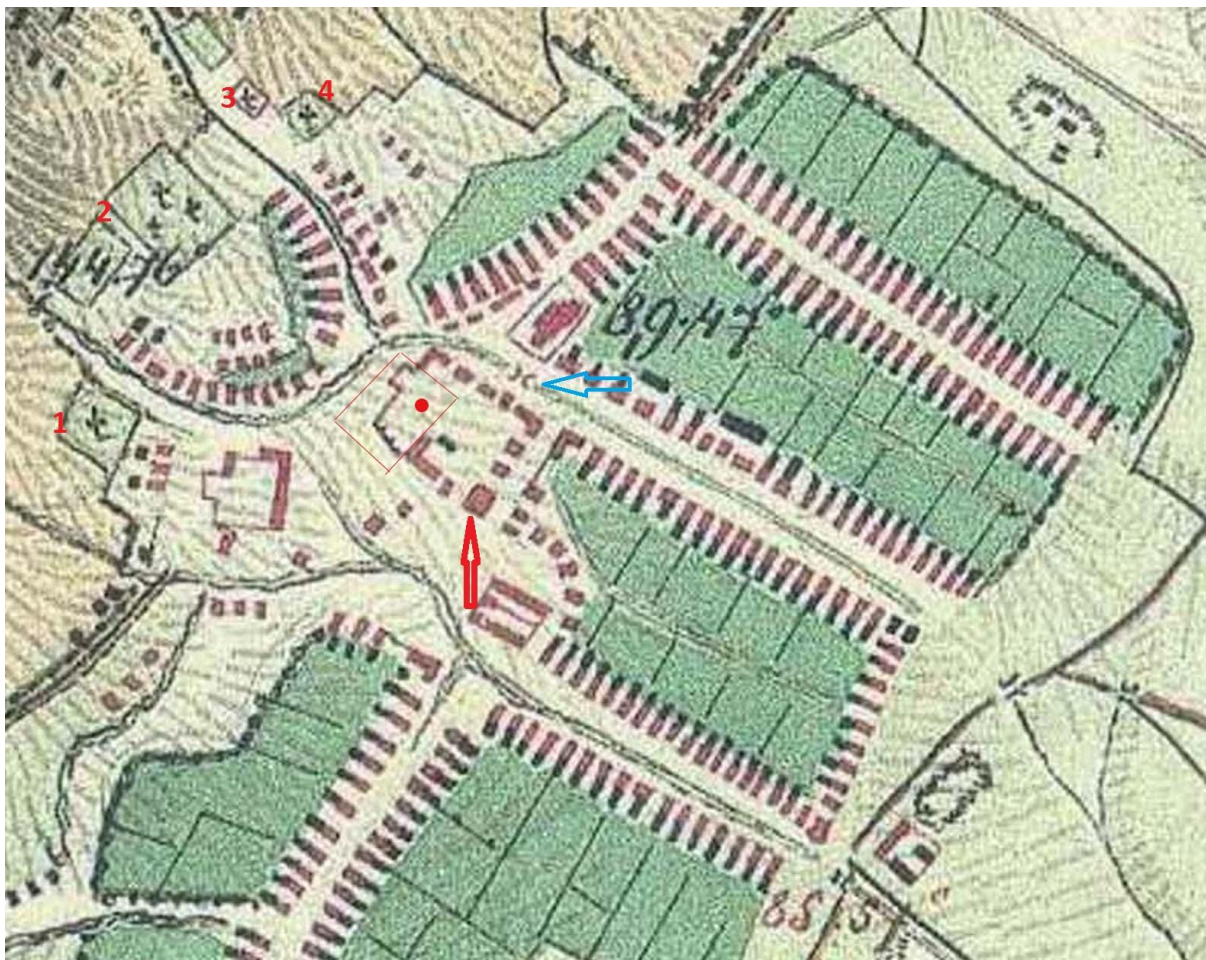
2.) kép: Zsámbék ostroma 1599, Zimmermann rézkarcá ⁶

A zsámbéki vár XVI.- XVII. Sz.- i ábrázolásainál a helyszínen nem ismerős rajzolók állandó ellentmondásba kerülnek, néha folyót jeleznek a Zaggya névvel stb. A közölt ábrázolás igencsak ellentmondásos, konkrét azonosítási próbálkozásokat kerülném. A Várat a XIV. sz. folyamán emelhették, más források szerint korábban, az Aynard nemzetség építette III. Béla korában. Mátyás király birtokába került a vár, majd fiának Corvin Jánosnak adományozta. 1686 -ban a török kiűzése után, Sváb telepesek érkeztek. Az 1689 -től Zichy családi birtok később a Korona birtokba került. A Notre Dame nővérek majd a Szent Keresztről elnevezett Irgalmas Nővérek vásárolták meg és építették át a várkastélyt 1904-ben.

3.) kép Az 1782- ben készült I. Katonai Felmérési térkép részlete, a Zárdakert területét jelző piros ponttal és körrel K.J.

Az 1782 -es térképén ⁷ könnyebb helyzetben vagyunk az azonosítás lehetőségével. Jól látszik a kastély és a jelzett templom elhelyezkedéséhez, utakhoz is viszonyított „Zárdakert” területe, mint szabad tér. Jól megfigyelhető, hogy a Zárdakerti terület DK-i sarkán már áll az az L alakú épület (nyíllal jelzett) ami folyamatosan jelölésre kerül az összes térképen. Jelenleg is ilyen beépítési formát őrző épület van ott. Az Immaculata szobrot 1739-ben emelték, a térkép nem jelzi.

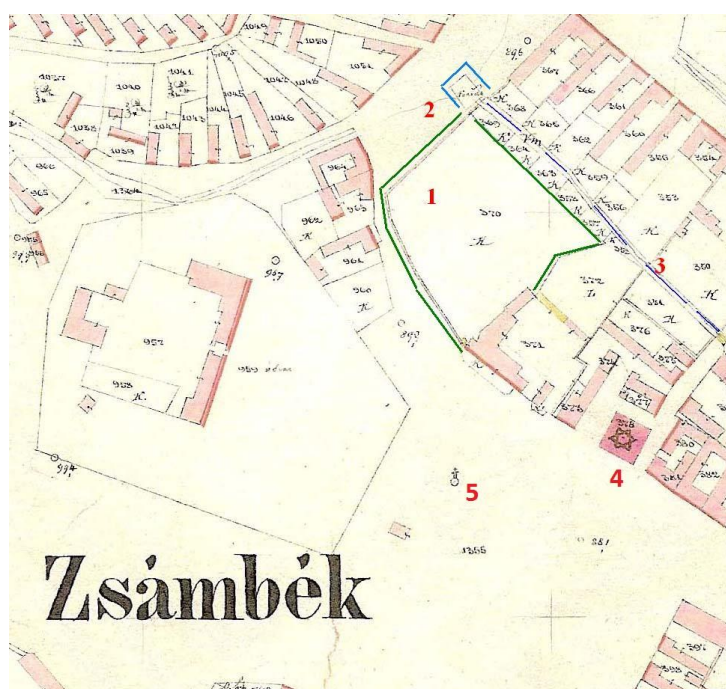
4.) kép Nagyítás a II. Katonai Felmérésről, 1859 ben a fontos megjelenítésekkel, K.J.

A képen: **piros ponttal és vonallal jelölt a Zárdakert kerített területe a Török kúttal- fürdővel.** Igen jól ábrázolja az ekkora kialakult település szerkezetét, és a Zárdakert jól megfigyelhető az árokrendszer **is a templom előtti hiddal - kék nyíl.** A római katolikus templom lejárati lépcsőjének és az egykori malomárok hídjának és gátjának rajzait 1785-ben nyújtották be az építési hatósághoz. Amiről kevés szót ejtenek általában, az 1859 -es térképen ⁸ azonosítható az **1790-ben épült Zsinagóga - piros nyíl és** egyértelműen jelöltek a különböző temető területek is. **Piros számokkal 1. A későbbi Apáca temető, 2. Régi temető, 3. " Sváb " temető, 4. Izraelita temető.** Ezek a temetők a sírkövekkel együtt, amíg rendszeresen a helyszínen járhattam, " állandó felügyeletem alatt " álltak, az 1980 -as években megtisztítottuk a bozótól a " Zsidó temetőt, ahol csak néhány sírkövet találtunk, és a Sváb temetőt, és bár kőrestaurátori munkára nem volt lehetőség, de helyi védelmet is élveztek. Kérdéses mai helyzetük.

5.) kép Zsámbék, III. Katonai Felmérés, 1872- es térkép nagyított részlete a Zárdakert területével, K.J.

1872 -ben készült felmérésen ⁹ egyértelműen kialakul a Török- kút és környezetének épületekkel körbezárt területe.

6.) kép Kataszteri felmérés 1880 k. 1. Zárdakert, 2. Török kút, 3. vízlevezető árok 4. Zsinagóga 5. Immaculata K.J.

Mind az épületállomány mind pedig a kertek pontos méréssel azonosíthatóak.

7.) kép III. Katonai Felmérés, 1930 k. a Zárdakerttel és a vízlevezető árokkal K.J.

Az 1930- ban készült térképen ¹¹ az Irgalmas Nővérek kertje már egyértelműn kirajzolódik. A Notre-Dame Nővérek Mattaincourtból menekült tanító szerzetesek csoportja Zsámbékon talált menedéket. 1903-ban Krizsány plébános a katolikus egyházközség pénzéből a nővérek számára megvette a kertet.

A Szent Keresztről elnevezett nővérek (Sororum Caritatis a Sancta Cruce) 1908-ban vették tőlük meg a Zichy kastélyt és a kertet. Tanítóképző Intézetük diákjai is, és maguk is itt pihentek, tanultak, és kiépítették a kertet, amelynek szépségében ma is gyönyörködhetünk.

A kert a tájképi kertek szentimentális stílusát idézi, a kis terület jó kihasználtságával. Ez a fellelhető útvonal vezetésén, a tó környékének alakításán, a facsoportok elrendezésében is tapasztalható. A facsoportok festői kontrasztokat adnak a jól megválasztott habitusokkal. A Zárdakertből igen szép látványtengelyek nyílnak jelentős műemlék épületekre. Természetesen ezekről a helyekről nézve sem mindegy, hogy milyen látvány tárul fel!

A kert vízutánpótlása több helyről is eredhet. Egyrészt a Török kúttól, illetve a felső térszínen található, jelenleg fedett hatalmas ciszternából is. Mindenesetre a korábbi természetes vízfolyások működnek. A Zárdakert egyediségét az is jellemzi, hogy nem közvetlenül az az épület melletti kertről van szó, hanem annál távolabbi, önálló funkciókkal és használattal kapcsolódik a zárdához és az iskolához.

Kirajzolódik viszont egy másik kert története is előttünk. Az a kert amelyik már rég beleolvadt, valószínűleg elhagyatottságában is meglévő maradványaival, emlékével a Zárdakertbe, egy **TÖRÖK KERT!**

A Zárdakert, mint török kert a XVII. században már létezett, melynek írásos nyomait is a székesfehérvári Püspöki Levéltárban, a Zsámbékkal foglalkozó iratok között is megtaláljuk. "Egy török pasa szívesen időzött a parkban. "¹²

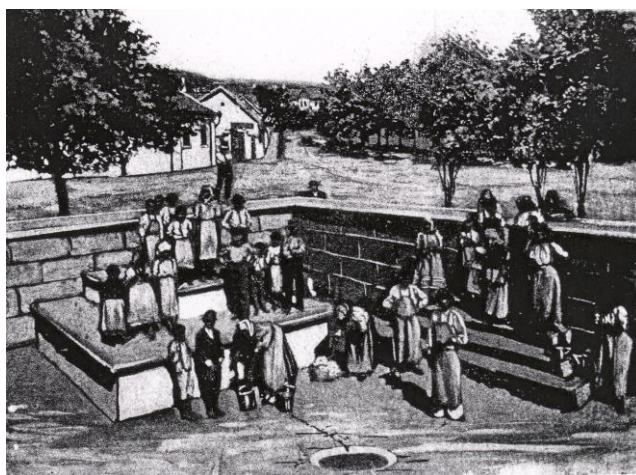
A terület történeti állapotainak térképeken történő áttekintése alátámasztja a feltevést miszerint a Török kút használatával együtt, a korábban létezett épületek funkcióival, egy olyan kertet is feltételezhetünk, amely a pihenő, illetve kegyeleti funkciókkal együtt alakultak.

A Török kútból elfolyó víz valószínűleg nem az árokba került bevezetésre, de feltételezhetünk egy árnyas, ligetes vízparti vegetációt már ekkor is, ahol jól esett megpihenni.

A több oldalról kifolyó- és az alsó tál szerűen összegyűlt víz az iszlám előírásoknak megfelelő rituális tisztálkodásra is alkalmas volt és látványos is volt.

A török kertkultúra igényeit ismerve egy ilyen helyen joggal feltételezhetünk díszkertet! A terület folyamatosan maradt szabad, mint ma is. Évszázadokon keresztül nem épült be, nem lett kertrész a körben kialakult beépítések szerint. A Magyar utcai épület telke felől török építmény maradványa található a támfalba építve, a Török kút mögött.

Még sok olyan régészeti ásatási és levéltári kutatás deríthet fényt további részletekre, de *véleményem szerint előttünk láthatjuk a Zárdakertbe foglalt Török kert szépségeit, amire utalni egyre inkább, most már a településközpont megújulásával is, szükség lenne.*

8.) kép: a Török kút az 1900-as években ¹³

9.) kép a Török kút 2007 -ben Fotó K.J.

10.) kép Lépünk be az egykori kertkapun Fotó 2007 K.J.

11.) kép A zárdakerti tó részlet Fotó 2007 K.J.

12.) A katolikus templom tornya felé az egykori török kertből

Jegyzetek:

- 1.) Sedlmayr János Ybl díjas építészhez kötődő, közös dokumentációkban szereplő, több éven át folyó a tervtárban őrzött, tervezési és felmérési munkáim felsorolását nélkülözöm. Ki kell emelni viszont, hogy a teljes körű fotogrammetriai és geodéziai felméréseket Vajda József, Art' V iroda készítette.
- 2.) Az egykori monostorra is kiterjedő építészeti helyreállítási tervek: Komjáthyné, Kremnicsán Ilona, kertépítész: Kiss József 1980 (?) OMF majd: Deák Zoltán, kertépítész: Kiss József, munkatársa: Németh Zita 1998, 2000 ÁMRK
- 3.) Zsámbék temetőinek megővésének folytatásaként – mint az összes többi védelmi eljárásban is Czinki Imre akkor tanácselnök, majd polgármester volt segítőnk - kerülhetett sor a Régi temető megnyitására. A kivitelezést Németországból jövő hozzátartozókkal együtt, „Szepe Bácsi” csapatával és helyi lakosokkal végeztük a másik temetőben kidőlt, egykori német nemzetiségi, sváb sírok és sírjelek áthelyezésével. Melocco Miklós Zsámbékon élő szobrászművész, ha tehette bölcsen segített minket is. A munkákat nagyrészt hozzájárulásként, végeztük, ***részemről is, különös örömmel, hiszen a néhai budafoki dédszüleim (és budafoki elődei) révén magam is a budafoki sváb Mayer Lőrinc szőlőművelő és kádármester leszármazottja vagyok.*** A Török - kút környék, Német Nemzetiségi Közösségi Ház, Szent István tér stb. akkori környezetrendezéseit is tervezhettem (Kiss József, 1984 - 2007 hozzájárulásként). Szilágyi Kinga tájépítész (Kertészeti Egyetem) vezetésével Rendezési tanulmánytervet készített.
- 4.) A műemléki felügyeleti feladatokat sok éven át Klaniczay Péter (KÖH) látta el, és a Zárdakert védeltségi eljárásához készítettem számára a mostani cikk vezérfonalát adó szakvéleményt is (K.J. 2007 ÁMRK).
- 5.) Zsámbék, Török kút helyreállítási tervjavaslat, Máté Zsuzsanna, Kiss József 1992 -1995
- 6.) Pest Megye Műemlékei
- 7.) Hadtörténeti Intézet, XII/XIX I. Katonai Felmérés, 1782 eredetije M= 1:28800
- 8.) Hadtörténeti Intézet II. Katonai Felmérés 1859
- 9.) Hadtörténeti Intézet, III. Katonai Felmérés 1872

- 10.) Kataszteri felmérés, 1880 k. Fővárosi Levéltár
- 11.) Hadtörténeti Intézet, III. Katonai Felmérés, javított, 1930 k.
- 12.) Bognárné Donovíltz Mária, SZ P L 1905.VI. 21, 1905. VI.24.
- 13.) Borovszky Samu, Magyarország Vármegyéi 1910

Kiss József

Kós Károly díjas ny. táj - és kertépítész vezető tervező